

Eski Çağda Tarım Aletleri

Enver AKIN¹, Reşat ESGİCİ²

¹Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,

²Dicle Üniversitesi Bismil Meslek Yüksekokulu,
envrakn@mynet.com

Geliş Tarihi (Received): 25.05.2015 Kabul Tarihi (Accepted): 29.05.2015

Özet: Paleolitik Çağ'ın sonlarına doğru, dünyada buzulların erimeye başlaması ile birlikte, yeryüzünde bazı coğrafyalar insanların yerleşik hayata geçmesine uygun hale gelmiştir. Bu coğrafyaların başında, içerisinde Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'ın bulunduğu, Yakınoğu coğrafyası yer alır. İlk tarımın ve ilk yerleşmelerin geliştiği bu coğrafyada, doğal olarak ilk defa, başta öğütme taşları, saban ve orak olmak üzere, bazı tarım aletlerinin geliştirildiğine tanık oluyoruz. Bu nedenlerle çalışmada esas olarak Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'ın uygarlık evreleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlk tarım, tarım aletleri, Anadolu, Mezopotamya, Mısır, saban, orak.

Agriculture Equipments in the Old Age

Abstract: Some regions have become eligible to take settled life for humans with the beginning of melting glaciers towards end of the Palaeolithic age. In this sense Anatolia, Mesopotamia and Egypt took part as foremost regions in the near east geography. Naturally we have seen development of settlements and innovation of earliest agriculture tools such as, grinding stones, pows and sickles in these regions. For these reasons basically pahses of Anatolian, Mesopotamian and Egyptian civilizations are discussed in this study.

Keywords: Agriculture, agricultural implements, Anatolia, Mesopotamia, Egypt, pow, sickle.

GİRİŞ

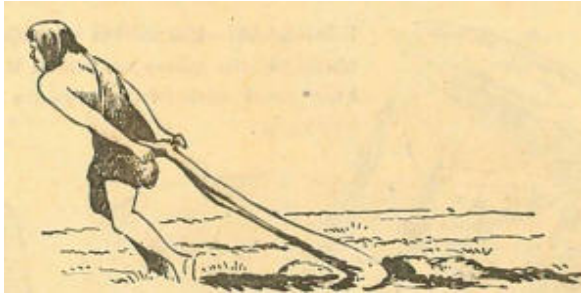
Dünyanın ısınması ve buzulların çekilmesi ile Güney Doğu Anadolu'da, Dicle ve Fırat ırmaklarının yatakları ortaya çıkmış, bu iki ırmak arasında kalan ve Mezopotamya olarak adlandırılan bölgenin kuzeyini oluşturan bugünkü Güneydoğu Anadolu Bölgesi, insanların yaşamasına en elverişli coğrafyalar halini almıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Mezopotamya haritası

Doğal yağışın yanında güçlü debilere sahip Dicle ve Fırat ırmakları ile bağlı kolları arasında kalan bölgelerdeki bitki ve hayvan çeşitliliği, uzun süre Paleolitik dönem insanların uğrak alanı haline gelmiştir. Mevsim koşullarına göre yılın belli aylarını, olasılıkla ilkbahar ve kış arasındaki süreyi burada, bitki, meyve, kök ve kolay bulunan hayvanları avlama şeklinde geçirirken, kışın gelmesiyle eski yaşamlarına dönmek üzere yakınlarındaki kaya kovuklarına veya mağaralara çekilmiş olduklarını arkeolojik verilerden anlayabilmekteyiz. İlkbahar ve kış arasındaki aylarda, özellikle bölgede yetişen "Emmer (*Triticum aestivum*)" ve "Eincorn (*Triticum monococcum*)" yabani buğdaylarına bağımlı bir yaşam sürdürdükleri anlaşılıyor (Willcox, 2007). Neolitik Dönem insanı, besin değeri yüksek olan bu buğdaylardan taze başak iken faydalandıkları gibi kuru iken de öğütme taşları sayesinde öğütterek ondan faydalanmıştır. Bu nedenle

öğütme taşlarını eski insanın geliştirmiş olduğu en erken alet guruplarından biri olarak görmek mümkündür. Doğal yağmurlara bağlı olarak yetişen bu iki yabani buğday türünün, tesadüfen kültüre alınması, yani evcilleştirilmesi ile insanoğlunun ilk devrimlerinden biri gerçekleşmiştir. Olasılıkla insanın elinden düşen bu buğdayların suyla buluşması sonucu yeşermesi, insanlara bu buğdayların sadece doğal yağmurla değil, aynı zamanda suyla buluşabilen topraklarda ve değişik zamanlarda da yetiştirilebileceğini öğretmiştir. Buğdayı evcilleştirme başarısı, insanları Dicle ve Fırat ırmakları ile kolları arasındaki sulak alanlarda yeni yerler araştırmaya yönlendirmiş ve bunun sonucunda, Mezopotamya'da tarıma dayalı ilk yerleşmeler ortaya çıkmıştır (Akin, 2008). İlk tarım deneyimi, olasılıkla önceleri tohumların doğrudan toprağa atılması şeklinde yapılmışken, daha sonraları çift sürme olarak adlandırdığımız, insan kuvvetiyle sürülen toprağa tohumların atılma şekline dönüştüğü anlaşılıyor (Şekil 2).

Şekil 2. İlk saban kullanım şekli

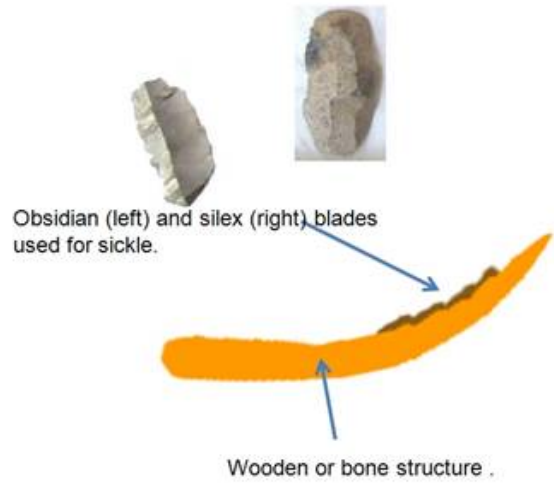
Toprağı sürme işleminde ise muhtemelen ağaç dallarından kestikleri, çekildiğinde toprağı kazıyabilen "V" şeklini andıran bir aleti yani sabanı kullanmışlardır. Daha önce doğrudan toprağa atılan tohum bire birkaç vermişken, saban sayesinde toprağın sürülmesi ile yaratılan mineral zenginliği eski insan için kayda değer bir verim artışı sağlamıştır. Hayvanların evcilleştirilmesi sürecinde, özellikle boğanın evcilleştirilmesi ve onun gücünden istifade edilerek onu çift sürmede kullanmaları, insanoğlunun uygarlaşma sürecindeki bir diğer önemli atılımı olmuştur. Boğa gücü ile daha derin sürdükleri topraktan daha zengin mineral sayesinde, toprağa atılan tohumdan çok daha yüksek verim almayı başarması onun yerleşik hayattaki yerini daha da sağlamlaştırmıştır. Öyle ki boğanın sağladığı bu yüksek verimden dolayı Anadolu'da yeni bir dini inancın ortaya çıkmasına zemin hazırlamış (Boğa Kültü) ve artık ana tanrıçaya tapınım yanında erkeği temsil eden boğaya tapma inancı da yerleşmiştir.

Gerçektende Anadolu'daki hemen bütün yerleşme yerlerindeki arkeolojik kazılardan çıkan çeşitli boyutlardaki boğa figürlerinin yanında, Çatalhöyük'te görüldüğü gibi (Şekil 3) tapınakta monte edilmiş boğa boynuzlarına (bukranion-stilize boğa başı), Neolitik Dönemden Roma Dönemi'nin sonlarına kadar yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır (Günümüz Anadolu köylerinde evlerin giriş cephesinde nazar veya estetik amaçlı duvara yerleştirilen boğa başları geleneğinin misyonel değişime uğramasına rağmen kültürel olarak halen sürdürülüyor olması, bağlam anlamında dikkat çekicidir).

Şekil 3. Çatal höyük tapınağı boğa boynuzları

Neolitik Çağ'da boğa gücünden yararlanılarak çift sürmenin getirdiği verim, öte yandan diğer tarım aletlerinin gelişmesinde de etkili olmuştur. Önceleri buğday başakları el ile toplanırken artık endüstriyel bir devrim olarak adlandırabileceğimiz yay şeklindeki hayvan boynuzunun iç tarafına açılan oyuklara mikrolit olarak adlandırılan çakmaktaşı veya obsidyen malzemeden kesici uçlu taşların yerleştirilmesi ile oluşturulan orak kullanılmaya başlanmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Orağın yapılış şekli

Güneydoğu Anadolu'daki ilk yerleşmelerden biri olan Batman ili sınırlarındaki Hallançemi'de insanların yerleşik hayata geçme aşamasında olduğunu ve bazı hayvanları evcilleştirmeyi başardığını görebiliyoruz (Rosenberg, 1990). Hallançemi yerleşkesinin devamı olarak kabul edilen ve tarım alanları ile su açısından daha elverişli konumda olan Batman civarındaki Demirköy'de ise buğdayın yanında mercimek, nohut, arpa gibi baklagillerin kültüre alınmış olmasının yanında, çok daha bezemeli öğütme taşları, havaneleri ve boynuzdan yapılan orakların ele geçmesi, gelişmişlik açısından dikkat çekicidir (Rosenberg, 1988). Diyarbakır civarındaki Çayönü yerleşme yeri ise erken Neolitik Dönemi'nin gelişmiş bir köy sistemini temsil etmektedir (Davis, 1982). Burada tarımın son derece gelişmiş olduğunu, ele geçen öğütme taşlarının yoğunluğu ve çeşitliliğin yanında buğday hasadında kullanılan hayvan boynuzlarından yapılan oraklardan da anlamak mümkündür.

Kalkolitik Çağ'da (M.Ö. 5500-3200), dünyadaki iklim koşullarının iyileşmesi ve bakır madenin kullanılmaya başlanması, gündelik hayatı kolaylaştırdığı gibi, tarım hayatında da bazı tarım aletlerinin bakırdan yapılmasını mümkün kılmıştır. Tunç Çağı (M.Ö. 3200-1200) için ise her alanda olduğu gibi tarım aletlerinin yapımında da tam bir devrim çağıdır demek yanlış olmayacaktır. Çünkü kullanılan bakıra önce arsenik, sonraları kalayın karıştırılması ile elde edilen tunç'un (bronz) her türlü kesici-delici alet ve silah yapımının yanı sıra tarım aletlerinin yapımında da kullanılması bir bakıma insanoğlunun doğa üzerindeki gerçek hakimiyetini de sağlamıştır. Tunç Çağı insanı, madenden yaptığı aletler sayesinde, ağaçları ve taşları kolay kesip şekillendirmesiyle mimarisini hızla geliştirmiş, akarsuların önüne maden aletlerin sayesinde toprak ve taş dolgulardan setler yaparak barajlar yapmış ve açtıkları kanallar sayesinde susuz toprakları su ile buluşturmayı başarmıştır (Akin, 2008). Tarım yapılabilen alanların artması, buna bağlı olarak elde edilen farklı ürünler, aynı zamanda tarım aletlerinin gelişimi ve çeşitliliğinde de etkin bir rol oynamıştır. Daha önceleri ağaç dallarından yapılan saban, madenden yapılmaya başlanmış ve hayvan boynuzlarından yapılan oraklar ise kalıp dökme veya dövme teknikleri ile biçimlendirilerek adeta fabrikasyon yöntemi ile üretilmişlerdir. Kuşkusuz madenin yoğun kullanımı ve ucuzlaması ona ulaşımı

da kolaylaştırmıştır. Yeni ihtiyaçlar, bilinen aletlerin yanında madenden kürek, kazma, çapa, yaba ve benzeri birçok tarım aletinin geliştirilmesi ve üretilmesine neden olmuştur. Bunun en güzel örneklerinden biri, Hitit İmparatorluğu döneminde yapılan Yazılıkaya kabartmasında karşımıza çıkar. Burada yer alan 12 tanrı kabartmasında, figürlerin ellerinde madenden yapıldığı anlaşılan orak ile betimlenmişlerdir. (Şekil 5). Yine benzer orak örneklerini Elazığ bölgesindeki Korucu Tepe kazı buluntuları arasında da görebilmekteyiz (Ertem, 1988).

Şekil 5. Yazılıkaya ellerinde orak taşıyan 12 tanrı betimi

Hitit İmparatorluğu'nun tarıma dayalı ekonomisinin (Eğilmez, 2005), Hititlerin yıkılması sonrasında Geç Hitit kültüründe de varlığını sürdürdüğünü, Konya İvriz'deki kral Warpavalas ve bereket tanrısı Tarhund kabartmasından izleyebilmekteyiz. Kabartmada, kral, elinde zengin tarım ürünlerini tutan tanrıdan bolluk bekler durumda işlendiği yorumlanır. Doğu Anadolu'da egemen olan Urartu Krallığı denilince ise akla gelen ilk şey, bu uygarlığın hayvancılık ile uğraşması ve maden alanındaki gelişmişliğidir. Ancak, bölgesinin koşulları iyi olmamasına rağmen geliştirmiş olduğu baraj, gölet ve su kanalları sayesinde geniş alanlara suyu ulaştırarak önemli bir tarım ülkesi olmayı başarmıştır (Belli, 2010). Arkeolojik kazılardan ele geçen metalden yapılmış çok sayıdaki orak, çapa, kazma ve kürek benzeri tarım aletlerinin bulunması Urartu Krallığı'nın tarım alanında ne kadar illeri olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Şekil 6)

Mezopotamya denilince öncelikle Dicle ve Fırat ırmakları arasında kalan bölge akla gelse de kültürel olarak Suriye ve Anadolu'nun önemli bir kısmını da kapsamaktadır. Su kaynakları açısından oldukça zengin olan Mezopotamya'da suyun sıkıntılı olduğu bölgelerde ise dünyada ilk defa sulama amaçlı barajlar yapıldığı görülür (Postgate, 1995). Tarım coğrafyası

olarak tanınan Mezopotamya'da erken dönemlerden itibaren tarım aletleri kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu'nun erken dönemlerinde olduğu gibi Mezopotamya'da, M.Ö. 4. binde gelişen Sümer kültüründe, yay şeklinde kesici bir yüzeye sahip orakların kullanıldığını arkeolojik verilerden öğrenebilmekteyiz (Resim7).

Şekil 6. Van kalecik'ten Urartu dönemi tarım aletleri

Şekil 7. Sümerlere ait pişmiş toprak orak

Mezopotamya ve Anadolu geleneğinden farklı olarak gelişen Mısır'da da ekonominin temelini tarım oluşturmaktadır. Doğal olarak bu olanağı Mısır coğrafyasına sağlayan Nil Irmağıdır. Nil Irmağı'nın belli aylardaki taşkınlığının sonrasında çekilen suların bıraktığı alüvyon bakımından zengin bataklık alanda, önceleri doğrudan tohum atılarak tarım yapılmaya başlanmış (Mısır'da tarımda saban kullanılmadan önce taşan Nil yatağının çekilmesinden sonra oluşan bataklık alana tohumların atıldığı ve domuzların bunları yemek için geldiklerinde, tırnakları sayesinde tohum tanelerinin çamurla kaplanmasını sağlayarak bu

yolla yeşermesinin gerçekleştiği anlaşılıyor. Bu nedenle ekim ayına domuz-temmuz ayı denildiği ve bugünkü temmuz ayının isminin buradan geldiği düşünülmektedir) ancak sonraları ise bu alanların hayvan (boğa) gücüyle sürülmesi yöntemiyle tarım yapılmaya başladığını çeşitli betimlerden öğrenebilmekteyiz (Resim 8).

Şekil 8. Mısır'dan saban kullanımı

SONUÇ

Neolitik Çağ ile başlayan yerleşme sürecinin en önemli etkenlerinin başında tarım gelmektedir. Tarım yapılabilen alanların çoğalması, tarımda aletlerin sürekli gelişmesine neden olmuştur. Neolitik Çağ'da Anadolu'da ilk geliştirilen tarım aleti saban iken, hemen ardından yay şeklindeki hayvan boynuzunun iç tarafına açılan oyuklara yerleştirilen mikrolitler sayesinde oluşturulan orak geliştirilmiştir. Aynı gelişmeleri Mezopotamya ve Mısır kültürlerinde de görmek mümkündür İlk tarım aletlerinden olan orak, ilginçtir ki şekilsel olarak değiştirilmeksizin maden çağlarında sadece madenlerden dökülmüş ve yine ilginçtir ki günümüze kadar şekilsel ve işlevsel olarak aynı amaçla kullanımına devam edilmiştir. Arkeolojik yazılı kayıt ve resimli bulgularda tarım aleti betimlerine daha fazla rastlanırken, somut buluntuların daha az ele geçmesi, olasılıkla yapılmış oldukları malzemeden kaynaklı olsa gerek, çünkü çoğu günümüze ulaşamamıştır.

LİTERATÜR LİSTESİ

- Akın, E., 2007, "Güneydoğu Anadolu Neolitiklerinde Atılımcı bir Site Demirköy" Doğu'dan Yükselen Işık, Arkeoloji Yazıları, 401-406.
- Akın, E., 2008, "The Bitumen Finds In The Near East", Ancient Mining in Turkey and The Eastern Mediterranean, 215-224.

- Belli, O., 2010, "2009 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Kanallarının Araştırılması", 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 203-221, 24-28.
- Davis, M. K., 1982, "The Çayönü Ground Stone". In Prehistoric Village Archaeology in Southeastern Turkey.

- Eds. L. S. Braidwood - R. J. Braidwood, BAR International Series 138, 73-174.
- Eğilmez, M., 2005, Hitit Ekonomisi, Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Ertem., H, 1988, Korucutepe I, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara.
- Postgate, J. N., 1995, Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History,177, New York.
- Rosenberg, M., 1997, "Soundings At Demirköy Höyük 1998" XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, 249-257.
- Rosenberg, M., 1990, "Hallan Çeml", Neolitik in Turkey: The Cradle of Civilization, Eds. M. Özdoğan-N. Başgelen, 25-34.
- Willcox G., M. Savard, 2007, "Güneydoğu Anadolu'da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler", Anadolu Uygarlığının Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem, Eds. M. Özdoğan-N. Başgelen, 427-440.